

Små ord med stor betydning

Om *jo*, *vel*, *nok*, *visst* og *da*

Kirsti Mac Donald

De små ordene som jeg skal ta for meg, har høy frekvens i språket. Spesielt i talespråket er de vanlige, men de har også stor plass i skriftspråket. Og det er vanskelig for fremmedspråklige å bruke dem riktig. Likevel er disse ordene stemoderlig behandlet i ordbøker og grammatikker. Vi finner nok alle ordene nevnt i de fleste ordbøker, men oversettelsene viser vanligvis bare en del av sannheten, og i de fleste tilfellene antakelig den minst interessante delen.

Grovt sett kan vi skille mellom to varianter av de fleste ordene: en trykkting og en trykklett utgave.

Den trykktinge varianten har gjerne relativt klart avgrenset betydning, og det er som oftest denne varianten som finnes i ordbøkene. For de fleste ordenes vedkommende er de i den trykktinge bruken plassert foran i setningen.

Når det gjelder de trykklette formene, er det kanskje nyttigere å snakke om deres *funksjon* enn om deres betydning. Ofte vil det være slik at disse ordene ikke tilsvare noe bestemt leksem i et annet språk. F.eks. kan det på noen språk være aktuelt å bruke konjunktiv eller andre spesielle verbformer, mens norsk bruker et adverbial for å uttrykke det samme. Det er som trykklette adverbialer at disse småordene har særlig interesse for utlendinger som skal lære norsk.

Vanligvis har de sin plass i midtfeltet i setningen og modifierer hele setningsinnholdet. Ofte kalles de modale adverbialer, fordi de har å gjøre med talerens holdning til det han sier.

Selv om jeg betrakter de trykklette midtfeltsadverbialene som hovedsaken, har jeg også tatt med noe om de trykktinge utgavene. Men noen fullstendig behandling av alle aktuelle bruksområder er nok dette likevel ikke.

Jo

Svarord

Jo fungerer som svarord på negative spørsmål og negative ordrer og påstander:

- (1) Kommer du ikke? *Jo*, snart.
Det er ikke sant! *Jo*, det er det.
Ikke reis! *Jo*, nå drar jeg.

Det er også mulig å bruke *jo* som svar på positivt formede spørsmål, slik som i (2), men man svarer ikke da på spørsmålet, men signaliserer at man har et svar.

- (2) Hva skal vi nå gjøre? *Jo*, hør nå her alle sammen...

Sammenlikningskonjunksjon

I sammenlikningsuttrykk som i (3) brukes ofte *jo*. Alternative uttrykk er *dess* og *desto*:

- (3) *Jo* mer, *jo* bedre.
Jo mer du maser, *jo* lenger må du vente.

Trykklett adverbial

Ved å bruke det trykklette *jo* i midtfeltet, refererer taleren til viten, kunnskaper, forståelse som både han og mottakeren har om emnet som berøres. *Felles viten* er et begrep som kan dekke den vanligste bruk av midtfeltsadverbialen *jo*:

a) Påminnelse

Ved hjelp av *jo* i setningene (4) uttrykker taleren at innholdet ikke er nytt for mottakeren. En setning med *som du vet* tilføyd ville ha noenlunde samme funksjon.

- (4) Gamlebyen i Warszawa er egentlig nokså ny. Byen ble *jo* jevnet med jorden under krigen.
Dette må forklares godt. Polsk er *jo* nokså forskjellig fra norsk.

I (4) har vi en noenlunde nøytral påminnelse, men ofte kan man uttrykke forskjellige følelser i tillegg, særlig irritasjon og utålmodighet. Da blir betydningen snarere «som du burde vite» eller liknende.

- (5) Kan du bestille billetter? Jeg gjorde det *jo* i går.
Kommer ikke Anna? Nei, hun er *jo* syk!

Det behøver ikke å være en felles viten som man har fra tidligere, man refererer til. Det kan også være slik at taleren mener at mottakeren, ut fra den foreliggende situasjon, burde se, skjønne det samme som ham. Setninger som (6), uten *jo*, kan være utrop med forskjellig intensitet. Med *jo* impliserer taleren at han synes den andre burde trekke samme slutning som han selv har gjort.

- (6) Men gutten er *jo* syk!
Maten blir *jo* ødelagt!

Setning (7) ble uttalt av en politiker fra Det liberale Folkepartiet. Dersom han hadde uttalt setningen uten *jo*, ville man kunne oppfatte den som hans personlige ønske. Når han har med *jo*, impliserer han at det er noe vi alle skjønner, en slutning alle mennesker vil trekke ut fra det vi vet om situasjonen.

(7) Norge må *jo* med i EF.

b) Overraskelse

Man kan også bruke *jo* når man skal formidle at en situasjon fortøner seg annerledes enn man hadde ventet, ut fra hva man har snakket om eller hva man hadde forventet ut fra tidligere viten.

(8) Maten smaker *jo* deilig!

(9) Vannet er *jo* skjønt, *jo*!

En setning som (8) er ikke akkurat noen kompliment til kokken. Ved hjelp av *jo* signaliserer taleren at han er overrasket over at maten er god. Det er ikke i samsvar med hva han hadde ventet. Setning (9) vil man bruke hvis man har forventet kaldt badevann – enten fordi noen har sagt det, eller f.eks. fordi været er surt og dårlig.

I (9) ser vi også at det er mulig å sette *jo* til slutt i setningen i denne bruken. Ofte har vi *jo* i midtfeltet også, men det er ikke nødvendig. En slik plassering av *jo* er knyttet til muntlig språk.

Samme type overraskelse gir også barnet i H. C. Andersens eventyr «Keiserens nye klær» uttrykk for i:

(10) Han har *jo* intet på!

Ut fra det barnet hører omkring seg og de forventninger alle har, er det klart at det er svært overraskende å konstatere at keiseren helt mangler klær.

Vel

Foranstilt

Vel brukes som innledning i replikker, som en form for oppsummering (11) eller som en nølende innledning i svar (12).

(11) *Vel*, det får være nok.

(12) Kan du komme i morgen? *Vel*, jeg kan kanskje det.

Sammen med svarord

Sammen med *ja* eller *nei* bruker vi *vel* for å markere at vi har hørt det som er blitt sagt, at vi tar det til etterretning o.l. Vi bruker *ja vel* som svar på positive utsagn (13) og *nei vel* som respons på negative (14).

(13) Vi er ferdige. *Ja vel*.

(14) Vi er ikke ferdige. *Nei vel*.

Denne bruken av *nei vel* har man ikke på de andre nordiske språkene.

Trykk tungt adverbial

a) Med betydningen «godt»

I betydningen «godt» o.l. er ikke *vel* særlig mye brukt på norsk. Der det brukes, har det nærmest preg av faste uttrykk.

(15) *Vel* begynt er halvt fullendt.

Tenk deg *vel* om.

Det kan være *vel* og bra.

b) Med betydningen «litt mer enn»

Vel kan også bety «minst», «litt mer enn», «drøyt» o.l. I den betydningen står *vel* foran et målsledd:

(16) Det er *vel* fire mil dit.

Hun tjente *vel* 200 000.

Trykk lett adverbial

a) Antakelse

Med trykklett uttale kan *vel* uttrykke at taleren antar, regner med at noe forholder seg slik som resten av setningen forteller.

(17) Det er *vel* fire mil dit.

Hun tjente *vel* 200 000.

Setningene i (16) og (17) ser like ut. Men uttalt henholdsvis med og uten trykk på *vel* blir betydningen helt forskjellig. At *vel* er plassert forskjellig i setningen, ser vi dersom vi skriver om til sammensatt verbform. I (16) følger *vel* målsleddet og står i slutfeltet som i (18). Mens den trykklette varianten i (17) hører hjemme i midtfeltet slik vi ser i (19).

(18) Det kan *være vel* fire mil dit.

Hun har *tjent vel* 200 000.

- (19) Det kan *vel være* fire mil dit.
Hun har *vel tjent* 200 000.

Vi kan faktisk også få setninger med begge variantene av *vel* i samme setning slik som i (20).

- (20) Hun har *vel tjent vel* 200 000.

b) Dempende

Det er også en tendens til å bruke trykklett *vel* i midtfeltet, uten at man uttrykker noen egentlig tvil om det reelle innholdet i setningen. Funksjonen kan være å vise at man ikke er så påståelig, ikke beskylder andre direkte for løgn osv.

- (21) Jeg mener *vel* at...
Jeg sa *vel* ikke akkurat det.

c) Spørrende, appellerende

Setninger ved trykklett *vel* i midtfeltet uttales ofte med spørrende tonefall, og skrives ofte med spørsmålstejn. Men de kan ikke ha spørrende ordstilling. Når vi bruker setninger som (22) anmoder, appellerer vi om bekreftende svar. Når setningen er positiv i formen, ønsker vi et *ja*. Når setningen er negativ i formen som i (23), ønsker vi *nei* til svar.

- (22) Det er *vel* i orden? De kommer *vel* senere?
(23) Du er *vel* ikke sint? Det er *vel* ikke for sent?

d) Insisterende, appellerende

Uttalt uten spørrende tonefall og gjerne skrevet med utropstejn kan setninger med *vel* også uttrykke en appell, men mer i form av handling enn et verbalt svar. Setninger som (25) har preg av å være ordre. Følelser som irritasjon, utålmodighet kan lettere uttrykkes når vi har med *vel* i setningen enn i en tilsvarende setning uten *vel*.

- (25) Du ser *vel* at jeg er opptatt!
Dette kan *vel* vente litt.

I det hele tatt er det slik at det er lettere å formidle forskjellige følelser ved forskjellig tonefall og adverbialet *vel* i setningen. F.eks. kan (26) uttrykke håp, (27) resignasjon osv.

- (26) Vi klarer det *vel*. Det går *vel* bra.
(27) Du har *vel* rett. Det er *vel* så.

Nok

Trykktungt

Nok kan bety «tilstrekkelig». Da kan det stå til substantiv, til adjektiv eller alene. Alene står det vanligvis i slutfeltet i setningen, som i (28). Når det står til et adjektiv, står det etter adjektivet (29). Sammen med substantivet kan vi både ha plassering foran og etter substantivet, men det vanligste er foran (30).

- (28) Nå kan det være *nok*.
(29) Du er *stor nok* til å klare dette.
(30) Vi har *nok penger*.

Trykklett adverbial

a) Sannsynlighet

Med *nok* i midtfeltet i en setning kan vi uttrykke at vi *tror* at noe forholder seg slik resten av setningen sier. *Nok* betyr omtrent det samme som *sannsynligvis*, men kan virke mer subjektivt. Setningen med *nok* kan med forskjellig tonefall i tillegg uttrykke følelser som oppmuntring, trøst, resignasjon (31).

- (31) Hun vinner *nok*. Du har *nok* rett.

På samme måte som med *vel* kan vi få tilsynelatende like setninger med trykktungt og trykklett adverbial med forskjellig betydning. Setning (30) uttalt med trykklett *nok* uttrykker at vi tror at vi har nok penger. Forskjellen kan vi få fram ved sammensatt verb eller ved å sette inn *ikke*, som i (32).

- (32) Vi har *ikke nok* penger. (trykktungt)
Vi har *nok ikke* penger. (trykklett)

Vi kan få begge variantene i samme setning.

- (33) Vi har *nok ikke nok* penger.

b) Innrømmende

Det er ikke alltid det trykklette *nok* uttrykker en viss grad av usikkerhet. Når vi ikke uttrykker reservasjon m.h.t. sikkerhet, kan vi uttrykke en viss beklagelse ved å innrømme at det forholder seg som resten av setningen sier (34). En hovedsetning med *nok* kan også tilsvare en innrømmelsessetning med *selv om* o.l., slik som i (35).

- (34) Strøk hun til eksamen? Ja, hun gjorde *nok* det.
Er det sant? Ja, det er *nok* det, *dessverre*.
(35) Hun er *nok* flink, *men* dette blir for mye for henne.

Visst

Trykk tungt

I mange ordbøker finnes bare adjektivet *viss*. Dette er lite frekvent på norsk og finnes mest i noenlunde faste forbindelser som *en viss person*, *et visst sted*, *visse vansker* o.l. Det tilsvarende adverbet er enda mindre frekvent. Det kan brukes i setninger som (36), men vanligvis foretrekker norsk å innlede med *sant nok* eller *riktig nok* i slike tilfeller.

- (36) *Visst* er det kaldt her om vinteren, men...

Plasseringen er først i setningen.

Trykk lett adverbial

Som trykklett adverbial i midtfeltet er derimot *visst* svært mye brukt. Dette adverbial har som funksjon å markere at man gir annenhåndsinformasjon. Man uttrykker usikkerhet fordi man ikke selv har kontrollert at noe forholder seg på en bestemt måte. Samtidig har man grunn til å tro at det er slik, fordi man har hørt eller sett noe som tyder på det. Man kan uttrykke omtrent det samme ved hjelp av uttrykk som *så vidt jeg vet*, *etter hva jeg har hørt* o.l.

- (37) Hun er *visst* rik.
Han har *visst* flyttet.

Da

Ordet *da* er enda mangfoldigere enn de andre som er omtalt tidligere, og det kan i noen tilfeller være vanskelig å få tak på hva slags funksjon *da* egentlig har i en setning. Ordet kan puttes inn på mange forskjellige plasser i en setning, og noen ganger kan det virke som om forskjellen mellom en setning med *da* og en uten ikke er særlig stor.

Trykk tungt adverbial

a) Tidsadverbial

Da kan ha betydningen «den gang», «på det tidspunkt» o.l. Oftest står det først i setningen og knytter setningsinnholdet sammen med setningen foran.

- (38) ...*Da* var det krig i landet.

b) Årsaksadverbial

Betydningen kan være «i så fall», «under de omstendigheter» o.l. Også i denne bruken står adverbialet vanligvis først i setningen og knytter innholdet av setningen logisk til noe forutgående.

- (39) ...*Da* skal jeg ikke si noe mer om den saken.

Ofte kan det virke som om *da* både knytter en tids- og en årsaksrelasjon som i (40).

- (40) Det ble innført nye skatter. *Da* protesterte folk.
Da skjønner jeg hva du mener.

c) Forklarende tillegg

Denne bruken av *da* ser ut til å være på mote for tiden blant folk som skal forklare ting i radio og TV. *Da* har et visst trykk, men plasseres vanligvis i midtfeltet. Jeg mener man ville få den samme informasjonen uten *da* i setninger som (41).

- (41) Så har vi *da* tenkt at...
Avgjørelsen kan *da* komme som en følge av dette.
I tillegg har jeg *da* snakket med...

I intervjusituasjonen kan det virke som om den intervjuede bruker *da* når stoffet delvis er kjent av intervjueren og *som du vet*, *som det vil være kjent* kunne brukes på samme måte.

Spørsmål og svar

Å spørre med bare et spørreord er ikke så vanlig på norsk. I vanlig talespråk tilfører vi *da*.

- (42) Vi skal flytte. *Når da?/Hvor da?*

Unntaket er *hvorfor* der vi bruker *det: Hvorfor det?* Sammen med svarordene bruker vi ofte *da*. Svarene med *da* kan virke forsikrende, beroligende, eller ved hjelp av tonefallet kan man uttrykke utålmodighet o.l.

- (43) Er du syk? *Nei da.*
Kommer de? *Ja da.*

Trykklett adverbial

Trykklett i midtfeltet har *da* en spørrende, appellerende funksjon. Man ønsker å få bekreftet det man sier. Setningen kan uttales med spørrende tonefall og skrives

med spørsmålstegn som i (44). Men ordstillingen er som i en vanlig fortellende setning. Setningene kan også skrives med utropstegn og kan lett uttrykke forskjellige følelser i tillegg til appellen (45).

- (44) Du kan *da* ikke mene det?
Det må *da* finnes noe bedre?
- (45) Dere må *da* skjønne dette!
Herregud, noe slikt gjør man *da* ikke! (Ibsen)

Det er ganske vanlig med etterstilt *da* i denne betydningen, særlig i dagligdags språk.

- (46) Kom, *da*! Ti nå stille, *da*!

Vi kan også få forskjellige kombinasjoner, f.eks. av trykktungt adverbial i slutten av setningen og etterhengt spørrende *da*:

- (47) Billettene er utsolgt. Hva skal vi gjøre *da, da*?
Hvor bodde du *da, da*?

Konjunksjon i leddsetninger

Da er vanlig konjunksjon i tidsleddsetning, vanligvis sammen med fortidsformer av verbet.

- (48) *Da* artikkelen var slutt, trakk hun et lettelsens sukk.

Vi kan også bruke *da* i årsakssetninger. Det gir gjerne et litt formelt preg.

- (49) *Da* stoffet er tungt å lese, må vi ta en repetisjon.

Sammenfatning

Det er nok de trykklette variantene som faller vanskelig for fremmedspråklige. I ordbøkene er det vanligvis lite hjelp å hente. Det kan skyldes at det oftest er vanskelig å finne en direkte parallell i andre språk. En annen grunn til at ordene er lite behandlet, er kanskje at de er mest frekvente i muntlig språk. Men disse trykklette småordene hører så absolutt hjemme i naturlig norsk språk, slik at en som skal lære å oppfatte nyanser i språket og selv kunne uttrykke seg idiomatisk riktig, må få anledning til å bli fortrolig med dem.

Indirekte tale og tanke

Anne Golden

Direkte og indirekte tale

I norsk skiller vi mellom direkte og indirekte tale. Når vi bruker direkte tale gjen- gir vi ordrett hva den andre personen har sagt. I indirekte tale refererer vi vedkom- mendes utsagn samtidig som vi tar hensyn til at sted og tid sannsynligvis har for- andret seg. Vi relaterer det til vårt her og nå. Hvis den personen som formulerte utsagnet, brukte refererende eller andre relative ord, må de altså forandres slik at de passer i den nye sammenhengen de uttrykkes i. Hvis Per sa til Kari: «Jeg var så vidt innom faren din for en time siden», vil Kari kanskje referere dette slik: «Jeg traff Per i formiddag og han sa at *han så vidt hadde vært innom faren min en time tidligere*».

Det er en del språk som ikke har denne indirekte konstruksjonen, f.eks. hindi, urdu og punjabi. I disse språkene blir alt referert i direkte tale.

Noen språk har andre måter å indikere indirekte tale på, f.eks. ved nominalise- ringer (Hammarberg and Viberg 1976). *Hun fortalte meg at han spiste* vil få et uttrykk tilsvarende *Han fortalte meg hans spising*. Både i tyrkisk og finsk finner vi denne måten å konstruere indirekte tale på.

Mange språk har en konstruksjon som tar hensyn til noen, men ikke til alle de momentene vi tar hensyn til i norsk. I Hammarberg and Viberg (1976) står det gjen- gitt en tabell over indirekte tale i svensk sammenliknet med 10 andre språk. Denne tabellen finnes bearbeidet for norsk i Hvenekilde (1984). Av denne tabellen går det fram at norsk (og svensk) tar hensyn til mange momenter sammenliknet med de andre språkene.

Indirekte tale i fortellende setninger

Når vi skal forklare hvordan en setning med indirekte tale er bygd opp, er det natur- lig å sammenlikne denne setningen med en setning med direkte tale siden dette er kjent for de fleste. I norsk kan vi ha disse forandringer i fortellende utsagn:

- 1) Utsagnssetningen gjøres om til en nominal leddsetning og får følgelig ledd- setningsordstilling.
- 2) Leddsetningen innledes med den underordnende konjunksjon *at*.
- 3) Tegnsettingen forandres.